

YOKSULLUK VE KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI: GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ İÇİN BİR DEĞERLENDİRME

POVERTY AND POLICY OF RURAL DEVELOPMENT: AN ASSESMENT FOR SOUTHEAST ANATOLIA PROJECT

Hüseyin ÇELİK

Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat ABD, Doktora Öğrencisi
huseyinclk17@gmail.com

Öz

Yoksulluk, bazı ülkelerde çok bazılarında az ama her ülkenin karşı karşıya olduğu bir olgudur. Devletlerin vatandaşını koruması, sosyo-ekonomik ve refah düzeyinin artmasını sağlayıcı tedbirler alması sosyal devlet anlayışının bir gereğidir. Bu çalışmanın amacı da kırsal kesim yoksulluğuna dikkat çekmek, kırsal kesime yönelik uygulanan kırsal kalkınma politikalarının yoksulluğu azaltıcı etkisinin önemini vurgulamaktır. Bu amaçla, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ele alınmıştır. Yapılan araştırmalar sonucu kırsal kalkınma politikalarının yoksulluğu olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, kırsal kalkınma, GAP.

Jel Kodları: O10, Q00, R00.

Abstract

Poverty is a phenomenon while some countries feel in depth, some countries feel little but each country definitely has somehow. It is a requirement of the social state that to protect their citizen, to increase their socio-economic conditions at the level of prosper. The aim of this study is to draw attention to the rural poverty and to emphasize the importance of the poverty reduction effect of the rural development policies. For this purpose, the Southeast Anatolian Project was discussed and our result has resulted there is a positive impact of rural development on poverty.

Keywords: Poverty, rural development, GAP.

Jel Codes: O10, Q00, R00.

1. GİRİŞ

Maddi anlamda çok iyi seviyede olmayan insanlar belli zaman dilimlerinde baz imkanlara sahip olabilmeye noktasında yoksunluklar/yoksulluklar çekebilirler. Fakat insanların maddiyat durumlarına göre bu durumun tekerrür süresi farklı olmaktadır. Maddi durumun seviyesi iyi veya orta olan kişilerin yaşadığı bazı yoksunluklar geçici olacağından bu bir yoksulluk durumu değildir. Lakin maddi durum seviyesi daha da düştükçe insanların ihtiyaç duyduğu imkanlardan yoksun olma zaman periyodu devamlılık göstermekte ve bu durum neticesinde de yoksulluk dediğimiz kavram ortaya çıkmaktadır. İhtiyaçlarını karşılayabilme imkanından yoksun olarak tanımladığımız yoksulluk, kırsalda kırsal yoksulluk, kentlerde kent yoksulluğu olarak mekanın şartlarına göre farklılıklar göstererek karşımıza çıkabilmekte olup, buna mekansal yoksulluk denilebilir. Kırsal kesimde iktisadi faaliyetlerin çeşitli olmaması, ekonomik özgürlüğün tam olmaması, sosyal imkanlar bakımından kısır olması gibi nedenlerden dolayı kırsal kesim yoksulluğu kentlere nispeten daha fazla ve daha şiddetlidir. Kırsal kesime yönelik olarak uygulanan her politikanın yoksulluk üzerinde etkileri olabilmektedir. Bu açıdan kırsal kalkınma politikaları da önem arz etmektedir. Bu çalışmada giriş bölümünden sonra ikinci bölümde yoksulluk kavramı, neden ve türlerine, üçüncü bölümde kırsal kalkınma kavram ve yaklaşımlarına, dördüncü bölümde de kısaca Türkiye'nin genel yoksulluk durumunu son bölümde ise Güneydoğu Anadolu Projesinin (GAP) bölge kalkınmasının yanında bölge yoksulluğuna sağladığı katkı ele alınmıştır.

2. YOKSULLUK

2.1. Yoksulluk kavramı

Sözlük anlamıyla yoksul, yeterli düzeyde parası olmayan veya konforlu bir yaşamak için gerekli donanım, araç-gerece sahip olmayan fertlerdir. Yoksulluk ise yaşamın gerektirdiği imkanlardan mahrum olma manasına gelmektedir (Aktan ve Vural, 2002:1).

Yoksulluk teriminin ilk anlamlı tanımı, S. Rowntree tarafından 1901 yılında yapılmıştır. S. Rowntree'ye göre, kişinin elde ettiği toplam gelirlerinin hayatını idame ettirmek için gerekli olan beslenme, giyim, barınma vb. asgari seviyede fizyolojik gereksinimlerini karşılayamamasıdır (Sipahi, 2008:175). Fakat yoksulluk, sadece gelir, tüketim gibi ihtiyaçlardan (gıda, barınma, giyim vb.) mahrum olmalarını değil, ayrıca sağlık, eğitim, ulaştırma vb. hizmetlerden de mahrum olması demektir (World Bank, 2000).

Yoksulluğu azaltmak için yürütülecek olan politikaların hedeflenen başarıya ulaşabilmesi açısından, yoksulluğun etkili ve doğru bir şekilde tanımlanması ve sınırlarının iyi belirlenmesi gerekmektedir.

2.2. Yoksulluğun Nedenleri

Dünya genelinde yoksulluğun nedenleri, birbirine benzerlik gösterebilirken, bölgesel farklılıklar da gösterebilmektedir. Yani yoksulluk, bireylerin buldukları bölgenin ya da ülkenin kendine özgü sorunlarından da kaynaklanabilmektedir. Örneğin Hindistan yoksulluğunun nedeni nüfus artışı ve kast sistemi iken, Afrika ülkelerindeki yoksulluk, yoğun kentleşme ve ekonomideki hızlı değişimden kaynaklanmaktadır (Kılıç, 2013:12-13).

Ayrıca ülkelerin ekonomik yapısı, sosyal faktörler ve diğer konular bakımından sahip oldukları farklılıklar, yoksulluğun nedenlerinin ülkeden ülkeye değişikliklere yol açabilmektedir. Yoksulluğa neden olan unsur/unsurlar da diğer unsurları etkileyerek yoksulluğun boyutunu artırabilir (Sarısoy ve Koç, 2010: 329):

- **Doğal Afetler:** Deprem, yangın, sel vb. doğal afetler insanların yaşam standartlarını etkileyeceğinden, yoksulluğuna neden olabilmektedir. Doğal bir afete mağdur olan kimselerin, sahip oldukları şeyleri kaybetmeleri, afet öncesi yoksul değil iken afet sonrası yoksul duruma düşebilmektedir. Örneğin 13 Mayıs 2014 tarihinde Manisa-Soma’da kömür madenin çökmesi ile 301 vatandaşımız hayatını yitirdi. Normal şartlarda bile yoksulluk sınırının altında ve/veya dolaylarında olan bu işçilerin, maden kazası sonucu hayatlarını yitirmeleri, geride kalan aileleri ve çocukları için şüphesiz yoksulluk daha derin boyutlar almıştır.
- **Savaş, İç Savaş ve Terör:** Savaş, iç çatışma, terörizm gibi durumlar yoksulluğu iki açıdan neden olmaktadır. Birincisi savaş, çatışma ve terör nedeniyle devletin kamu kaynaklarının savaş, çatışma ve terör için harcaması yani güvenlik amaçlı kullanmasından dolayı kamu harcama ve yatırımlarını gerçekleştirememesi sonucu yoksun olan kesimin yoksulluğunun artarak devam etmesi; ikincisi normal şartlarda sosyo-ekonomik durumu iyi olup yoksul olarak nitelendirilmeyecek olan kimselerin, bu tür olaylar neticesinde mağdur olması maddi kayıp yaşaması ve güvenli ortamın kaybolması sonucu göç etmek zorunda kalması sonucu yoksullu ortaya çıkar.
- **Kaynak Dağılımındaki Çarpıklıklar:** Gelir dağılımındaki dengesizlikler sebebiyle ülkenin belli bir kesimi yoksul duruma düşebilir. Yani ülkenin bir kesimi çok ciddi bir refah içinde yaşar iken, belki refah içinde yaşayan insanlardan çok daha fazla bir kesim dar gelirli hatta yoksul durumda olabilmektedir.
- **Ekonomik Krizler:** Ekonominin yapısında olan konjonktür dalgalanmaların genişleme evresinde nasıl ki gelir artıyor ve yoksulluk olumlu etkilenerek azalabiliyorsa, daralma evresinde ise ekonominin daralmasına bağlı olarak üretimin azalması, işsizliğin artması gibi ortaya çıkan olumsuz makroekonomik sonuçlar da yoksulluğu artırmaktadır. Özellikle, yoksulluk sınırının hemen üstünde yer alan kişiler, ekonomideki bu olumsuzluklardan etkilenerek, insanca yaşamının gerektiği harcamaları yapacak gelirden yoksun durumda oldukları için yoksul düşebilmektedirler.
- **Sağlık Koşulları:** Sağlık koşulları ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi, insanların sağlık sorunları nedeniyle çalışma güçlerini kısmen veya büyük ölçüde yitirmeleri, diğer taraftan da gerek kamu kaynaklarının gerekse kişisel gelirin büyük bir bölümünün sağlık harcamalarının finansmanında kullanılması nedeniyle, kişilerin yaşam standartlarını yükseltecek harcamalardan mahrum kalmaları yoksulluğa neden olabilmektedir.
- **Sermaye Hareketliliğindeki Değişmeler:** Değişen ekonomi koşullarında, firmalar üretim faaliyetlerini bir ülkeden başka bir ülkeye ya da aynı ülkenin farklı bölgelerine taşıyabilmektedirler. Bu hareketlilik firmalara önemli avantajlar sağlarken, firmanın faaliyetlerinden doğrudan veya dolaylı olarak faydalananlar olumsuz etkilenecektir. Örneğin faaliyet bölgesini değiştiren bir firmanın çalışanlarının, bu değişim sonucu işsiz kalabilme durumu, gelirlerinin azalması yoksullaşmaya neden olacaktır.
- **Kültürel İhtiyaçların Karşılanamaması:** 1997 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilen “insani yoksulluk” kavramının bir parçası olarak gündeme alınan kültürel gereksinimler, yoksulluğun belirlenmesinde gösterge olarak kabul edilmektedir. Bu faaliyetler sayesinde kişiler sosyal ortama ve hayata tam olarak intibak etmekte ve toplumla bütünleşmektedir. Dolayısıyla kültürel faaliyetlere erişemem, kültürel ihtiyaçların karşılanamaması yoksulluğun bir diğer nedenidir.

2.3. Yoksulluk Türleri

2.3.1. Mutlak / Göreli Yoksulluk

Mutlak yoksulluk, bir bireyin yada hane halkının yaşamını idame ettirmek için asgari refah düzeyini yakalayamamasıdır. Mutlak yoksulluk oranı ise, bu asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranıdır. Bu sebeple, mutlak yoksulluğun belirlenebilmesi, bireylerin hayatlarını sürdürmeleri için gerekli olan asgari tüketim ihtiyaçlarının belirlenmesi gerekir. Bu değer üzerinden yoksulluk çizgisi hesaplanır (Kaynak, 2011:99). Mutlak yoksulluğun dünyanın her tarafında var olduğu açıktır, ancak bunun genel nüfusa oranlarında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Uluslararası yoksulluk sınırı mutlak yoksulluk düzeyine giren nüfusu tahmin etmek için kullanılmakta ve genellikle ABD doları olarak ifade edilmektedir (Todaro, 2000: 165-66).

Mutlak yoksulluk türündeki eksikliğe bir çözüm ve daha çok toplumsal farklılıkları dikkate alan bir tur olarak “görelî yoksulluk” kavramı ortaya çıkmaktadır. Görelî yoksulluk, insanın toplumsal varlık olmasından hareket etmektedir (Aktan ve Vural, 2002). Bu açıdan, görelî yoksullukta sadece asgari kalori ihtiyacına bakılmamakta, kültürel ve toplumsal açıdan tüketimi yoksul olanlar içinde zorunlu görülen malların kapsama alınması söz konusu olmaktadır (DPT, 2001:104). Bundan dolayı, belli bir toplumda kabul edilebilir tüketim seviyesinin altında olanlar, görelî yoksulluk kapsamına girmektedirler (Görün ve Elagöz, 2007:148).

2.3.2. Objektif-Sübjektif Yoksulluk

Yoksulluk düzeyinin belirlenmesinde yukarıda anlatılanlardan oldukça farklı bir kavram, öznel yoksulluk kavramıdır. Bu kavramda temel düşünce, mademki yoksulluk toplumun kabul edeceği minimum bir yaşam düzeyi ile ilgilidir. Öyleyse yoksulluk çizgisini belirlemenin bir yolu, büyük ölçekli anketler yaparak toplumun bu konudaki görüşünü belirlemektir. Öznel yoksulluğu belirlemek amacıyla yapılan anketlerde farklı yöntemler kullanılmaktadır. Deneklere, yoksul olmamak, iyi bir gelire sahip olmak gibi bazı özel hedeflere ulaşmak için yeterli olduğunu düşündükleri gelir miktarı sorulur. Bu yöntem “Leyden Yaklaşımı” olarak bilinir. Örneğin ABD’de Gallup araştırma şirketi, “Bu toplumda dört kişilik bir ailenin geçinebilmesi için minimum haftalık ne kadar gelir kazanması gerekir?” şeklinde bir soruyu araştırmaya katılanlara yöneltmektedir. Öznel yoksulluk, anket sonuçlarından refah düzeyleri ile gelirler arasında bağlantı kurularak, kritik bir refah düzeyi seçilip ona karşılık gelen gelir düzeyi yoksulluk çizgisi olarak kabul edilir. Minimum gerekli gelir kamuoyu yoklamasıyla bir kez belirlendiğinde, bu cevaplar zamanla reel olarak artan yoksulluk çizgilerin üretilmesinde kullanılır (Kaynak, 2011:101).

Yoksulluğun tanımlanmasında objektif yaklaşım (refah yaklaşımı) ise, yoksulluğu neyin meydana getirdiği ve kişileri yoksulluktan kurtarmak için nelerin gerektiği konusunda önceden belirlenen değerlendirmeleri içermektedir (Sam, 2008:62). Objektif yoksulluk yaklaşımına göre, bireylerin ve hane halklarının ihtiyaçlarını karşılayamayan gelir, tüketim harcamaları veya mal ve hizmetler ile tanımlanan yoksulluk çizgisinin altında kalan birey ve hane halkları objektif yoksulluk olarak kabul edilmektedir (Çetinkaya ve Başaran, 2013:245).

2.3.3. İnsani Yoksulluk - Gelir Yoksulluğu

“İnsani yoksulluk”, yoksulluk türleri ele alınırken ortaya konan diğer bir kavramdır. Bu kavramın temel çıkış noktası yoksulluğun sadece bir mal ve mülk yokluğu olmaması: bunun yanında yaşanabilir hayat imkânlarının mevcut olmamasıdır (Şenkal, 2005:395). UNDP’nin tanımına göre “İnsani yoksulluk”, katlanılabilir bir yaşam için gerekli fırsatlara ve seçeneklere sahip

olmamaktır. Gelir ile ilişkilendirilmeyen bu tanımda yoksulluk, insanın, yeterli sağlık hizmetlerine, temiz su kaynaklarına, eğitim hizmetlerine ve uzun bir yaşam sürme hakkına sahip olmaması olarak ifade edilir (Kaynak, 2011:101).

Gelir yoksulluğu ise, yaşamı sürdürmek ya da asgari yaşam standardını karşılamak amacıyla kişi veya hane halkının ihtiyaç duyduğu temel gereksinimlerin karşılanabilmesi bakımından yeterli miktarda gelirin elde edilememesi durumu olarak ifade edilebilir. Gelir yoksulluğu hesaplamalarında genellikle asgari bir yaşam düzeyini sağlamak için gerekli olan gelir, yoksulluk sınırı olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk sınırının altında bir gelir/tüketim seviyesine sahip olan kişi veya hane halkı yoksul olarak adlandırılır (Akel, 2010:33).

2.3.4. Kırsal- Kentsel Yoksulluk

Diğer bir yoksulluk türü, yaşanan yerlere göre yapılan bir değerlendirme olarak “kır–kent yoksulluğu” kategorisinde ele alınmaktadır. Kır yoksulluğu özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik dönüşümlerin bir ürünü olarak tarım sektöründeki çözülme sonucu gizli işsizliğin acık işsizliğe dönüşümüne dayanmaktadır (DPT, 2001:105). Kentsel yoksulluk ise, kentleşmenin yaygınlaşması ve bireyselliğin hâkim hale gelmesi ile tarif edilen sanayi toplumlarının gelişimi ile ortaya çıktığı belirtilen yoksulluk sorununun kent ayağı konumundadır. Buna göre kent yoksulluğu, sadece kent ve bölgesinin belirli kaynaklarından yoksun olma olarak ifade edilmemekte, ayrıca kentin görece dengesizliği, düzensizliği ve bozulmuş işlevselliği olarak anlaşılmaktadır (Özcan ve Karakılçık, 2007:441).

3. KIRSAL KALKINMA

3.1. Kırsal Alan ve Kalkınma Kavramları

Kırsal alan, yaşam ortamı ve ekonomik aktivitelerin, önemli ölçüde doğal üretim kaynaklarının kullanımına ve değerlendirilmesine bağlı olan, ekonomik toplumsal kültürel gelişme süreci görece olarak yavaş işleyen, teknolojik gelişmenin yaşama ve üretime yansıma oranının, görece olarak gecikmeli olan, gelenek ve törelerin, yaşam biçimini ve kurallarını etkileme gücü yüksek olduğu ve ekonomik faaliyetlerin genellikle tarım ve hayvancılığa dayanan alanlar olarak tanımlanabilir (www.arem.gov.tr).

Türkiye’de kırsal alanlar kavramı, nüfus yoğunluğunun düşük olduğu, doğal kaynakların bol olduğu, iktisadi faaliyetlerin genel itibariyle tarıma ve hayvancılığa bağlı olarak yapıldığı, doğa şartlarının ve geleneksel değerlerin hayatın şekillenmesinde etkili olduğu, ayrıca eğitim, sağlık, haberleşme gibi imkanlarının yeterli düzeyde olmadığı yerler akla gelmektedir. Avrupa Birliği’nde ise her üye devlet kendine göre kırsal alanı tanımlamış olmakla beraber genel olarak sosyo-ekonomik kriterler temeline oturan ve birbirinden çok farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Örneğin “*Avusturya; 400 km²’den daha düşük alanlarda ve 1.000 kişiden daha az olan yerleri, İskoçya; km² başına 100 kişiden daha az olan yerel otorite bölgelerini, Danimarka; 200 haneden daha az olan toplulukların yaşadığı yerleri, İtalya; 10.000 kişiden daha az olan yerleşim yerlerini kırsal alan olarak belirtmiştir.*” (Kolukırcık, 2010:10).

Kırsal Kalkınma; kırsal alanlarda ikamet eden nüfusun sosyo-ekonomik ve kültürel durumunu olumlu yönde değiştirecek şekilde üretim- gelir ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi, kentsel alanlarda mevcut fiziksel, beşerî ve altyapı hizmetlerinin kırsal kesime de sağlanması, tarımsal faaliyetlerin daha etkin yöntemlerle yapılmasını sağlayarak ürün verimliliğini ve buna bağlı olarak da kırsal kesimdeki bireylerin gelirlerinin ifade eder (Çeken vd., 2007:3).

Özellikle içinde bulunulan zaman diliminde küreselleşmenin hız kazanmasıyla, dünya genelinde ekonomik, siyasal, hukuki, kültürel, teknolojik ve çevresel değişimler meydana gelmektedir (Çeken, vd. 2007:2). Bu nedenle gelişmiş, gelişmekte olan ve özellikle az gelişmiş ülkeler olarak addedilen ülkelerin, kalkınmalarında uyguladıkları politikalar ve bu politikalar içinden de kırsal kalkınmaya yönelik politikaların yeniden değerlendirilmesi ve gerekli şekilde revize edilmesi gerekmektedir.

3.2. Kırsal Kalkınmaya Yönelik Yaklaşımları

Kırsal kalkınmandan amaç, kırsal kesim ile kentler arasındaki sosyal, beşerî ve ekonomik açıdan mevcut farklılıkların minimal düzeye indirilmesidir. Bu vesile ile kırsal kesimin imkânlarını iyileştirerek, kır nüfusunun kentlere taşınmasını önlemiş olacaktır (Yücer, 2009:15-16).

Kırsal kalkınmanın asıl amacı yukarıda belirtildiği gibi sağlanması noktasında da kırsal kalkınmaya farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Genel olarak bunlar; OECD Kırsal Kalkınma Yaklaşımı, AB Kırsal Kalkınma Yaklaşımı ve FAO (Dünya Gıda Örgütü) Kırsal Kalkınma Yaklaşımı'dır.

3.2.1. OECD Kırsal Kalkınma Yaklaşımları

Kırsal kesimdeki doğal ve kültürel değerlere ilginin artması kırsal kalkınmanın önemini ön plana çıkarmaktadır. OECD üye ülkelerin sahip olduğu alanlarının % 75'inin kırsal alanları teşkil etmesi toprak, su, tarihi mekanlar vd. doğal kaynakların korunması ve devamlılıklarının sağlanması büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan kırsal kesimde başta tarım olmak üzere hayvancılık, kırsal turizm gibi diğer farklı kırsal kesim faaliyetlerin ve kaynakların tanımlanması ve değerlendirilmesi gereksinimi her geçen gün artan bir önem taşımaktadır. Durum böyle iken OECD ülkelerinde hem mutlak hem de göreceli olarak tarımın toplam istihdamdaki ve Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)'daki payı düşmekte olduğu gözlenmektedir (Yücer, 2009:15-16).

OECD ülkelerinde kırsal kalkınma politikalarında bütüncül yaklaşımının giderek arttığı görülmektedir. Buna birkaç ülke örneği olarak;

i. Kanada'nın "Toplumsal Gelecek Programı" kırsal alanlarda ekonomik kalkınmanın aşağıdan yukarıya yaklaşımıyla belirlenmesini, bakanlıklar arası kırsal politika uyumunu ve kırsal önceliklerin sağlanması amaçlamaktadır.

ii. Finlandiya'nın "Çok Yıllık Kırsal Politika Programı" kırsal alanların özel ihtiyaçlarının altını çizerek, farklı sektörlerin ihtiyaçları ile merkezi hükümetin genel politikalarının entegrasyonunu sağlamaktadır.

iii. Almanya'nın geliştirdiği "Bölgesel Aktivasyon" programı, tarım ve diğer sektörel programlardaki eksiklikleri işaret ederek, seçilmiş küçük model alanlarda küçük ortaklıklar oluşturan kamu politikaları geliştirilmesini sağlamaktadır.

3.2.2. AB Kırsal Kalkınma Yaklaşımları

AB kırsal kalkınma politikası iki temel politika sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu politikalardan biri Roma Antlaşması, diğeri ise 1970'lerin ortalarında Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ile oluşturulan AB'nin Bölgesel Politikasıdır (Giray, vd. 2004:167).

AB kırsal kalkınma politikasının temel mevzuatı Gündem 2000 doğrultusunda çıkarılan 1257/99 sayılı Konsey Tüzüğüdür. Bu tüzükte AB'nin kırsal kalkınmayı desteklemek için ne tür

programlara yapısal fonlardan kaynak aktaracağı ele alınmaktadır. Kırsal kalkınma programlarının finansmanı üç fondan gerçekleştirilmektedir. Bunlar; Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu (ERDF), Avrupa Yapısal Fonu (ESF) ve Avrupa Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu (EAGGF)'dur. AB'nde "yeni kırsal kalkınma politikası" Ortak Tarım Politikasının (OTP) ikinci ayağı olarak düşünülmektedir. Avrupa tarımının karşı karşıya bulunduğu yeni gerçekler ve tehditler; dünya pazarlarının küreselleşmesi, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) yaptırımları, tüketici endeksli kalite gereksinimleri ve Birliğin genişlemesidir. Tarım anlaşması ile ülkelerin tarımsal üretimi ve tarımsal ürünler ticaretini doğrudan desteklemeleri sınırlandırılırken yeşil kutu içinde yer alan kırsal kalkınmaya yönelik desteklemelere bir sınırlama getirilmemektedirler. Böylece dünya ülkeleri kırsal kalkınma ve tarımın çok fonksiyonluluğu adı altında bu sınırlamalara karşın tarımı dolaylı olarak desteklemeye devam etmektedir. Avrupa ülkelerinde kırsal kalkınmaya yönelmenin artmasında bunun da etkisi olmaktadır. Bu değişimler sadece tarımı değil kırsal alanlardaki yerel ekonomileri de etkileyecektir. Bu nedenle tarım sektörünün geleceği kırsal alanlardaki dengeli bir gelişme ile doğrudan ilgilidir (Giray, vd. 2004:167).

Ayrıca söz konusu önlemlerin uygulanmasında her ülkenin öncelikleri farklı farklıdır. Örnek olarak, Hollanda, Almanya ve İngiltere bu önlemler yolu ile elde ettikleri kaynakları kırsal altyapıyı ve köyleri yenilemek üzere kullanırken, İspanya, İtalya ve Fransa gibi ülkelerde ekonomik faaliyet çeşitlendirilmesi ve KOBİ'lere destek etkilidir (Giray, vd. 2004:167).

3.2.3. FAO Kırsal Kalkınma Yaklaşımı

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), kurulduğu 1945 yılından bu yana, yaşam standartlarını, besin değerlerini, tarımsal verimliliği ve kırsal halkın yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla çalışmalarını devam ettirmektedir. Kuruluşundan bu yana, sürdürülebilir tarımsal kalkınmayı teşvik etmiş, beslenme ve gıda güvenliği konularını yakından takip ederek, açlık ve yoksulluğu ortadan kaldırmak için çalışmıştır (Akin, 2012:3).

1950'ler ve 60'larda dünyada modernleşme, sanayi ve teknolojik ilerlemelerin öne geçtiği dönemde, tarım daha çok geri kalmışlığı temsil eden bir sektör olarak ikinci plana itilmiştir. Bu dönemde FAO için öncelikli sorun tarımda verimlilik olmuştur. FAO gelişen teknolojileri de kullanarak tarımsal üretimi, üretim verimliliğini arttırmaya yönelik çalışmalar yapmıştır (Akin, 2012:10-13).

1960'lara ve 70'lere gelindiğinde dünyadaki dönüşüm, teknoloji transferi ve mekanizasyonun tarıma daha çok girmesi, yayım konusunda yapılan çalışmalar, tarımsal büyümenin kırsal kalkınmadaki rolünü ortaya çıkarmıştır (Akin, 2012:10-13).

1980'ler ve 90'lar arz tarafından yönlendirilen değil: talep tarafından yönlendirilen bir kırsal kalkınma yaklaşımının benimsendiği dönemlerdir. Yani artık gündemde sadece tarımsal üretim, verimlilik gibi konuların değil, çiftçiler, üreticiler ve kırsal alanda yaşayanlar ve bunların kaynaklara erişimine ilişkin sorunların da yer aldığı görülmektedir. Daha sonra 90'lı yıllara ve 2000'lere geldiğimizde ise artık gıda güvenliği FAO'nun görev alanının odağına yerleşmiş: mikro kredi, katılımcı kırsal gelişme analizleri ve paydaş analizleriyle birlikte hedef kitlelerin daha iyi tanımlandığı bir dönem olmaktadır. FAO açısından açlık ve yoksullukla mücadelede öncelikli sorun olarak yine gıda güvenliği önemini korumaya devam etmektedir (Akin, 2012:10-13).

4. TÜRKİYE'NİN YOKSULLUK PROFİLİ

Yoksulluğun Türkiye'de izlediği gelişme dönemin ekonomik, politik ve toplumsal yapısına göre farklılıklar göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin, I. Dünya Savaşı hemen akabinde Kurtuluş

Savaşı'na girmiş ve bu savaşın yol açtığı olumsuz koşulların hüküm sürdüğü bir zeminde kurulması, ülkeyi daha kuruluşunun ilk yıllarında sosyo-ekonomik açıdan zor durumda bırakmış ve bu durum yoksulluğu da beraberinde getirmiştir. Nitekim bu dönemin akabinde, her ne kadar ülkemiz II. Dünya Savaşına girmemiş olsa da almış olduğu sıkı tedbirler neticesinde de belli zorluk ve sıkıntılar yaşanmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde yapılanmanın gösterdiği farklılıklar, planlı döneme geçilmesi ve hem kent hem de kırsala yönelik iyileştirme politikalarının hayata geçirilmesi ile yoksullukla mücadele anlamında, bir dönem noktası olarak değerlendirilebilir. İlerleyen dönemlerden itibaren Türkiye'de ithal ikameci ve ihracata dayalı olmak üzere iki temel kalkınma stratejisi egemen olmuş, toplumsal, ekonomik, sosyal ve siyasal yapılar da buna göre biçimlenmiştir. Bu stratejilere paralel olarak yoksullukta da değişim ve dönüşümler olmaya başlamıştır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yoksulluk için yeni tanımlamalara yapılmaya başlanmıştır. Bütün bunlarla beraber yoksullukla mücadele stratejileri de değiştirilerek şekilde çeşitlenirken, devletin izlediği stratejiler genel manada yoksulluğu hafifletmeye yönelik olmuştur (Çelik, 2015:26).

Türkiye'deki yoksulluğa kısaca değinmek için Türkiye İstatistik Kurumunun 2015 yılına ait yoksulluk çalışmasının sonuçları Tablo 1'de gösterilmektedir. Bu çalışmada, mutlak yoksulluk sınırı yaklaşımına göre beş ve göreceli yoksulluk sınırı yaklaşımına göre bir adet yoksulluk sınırı hesaplanmıştır. Gıda harcamaları (açlık sınırı) göz önüne alınarak hesaplanan yoksulluk sınırına göre Türkiye'de yoksulluk azalmaktadır. 2002 yılında aç insanların oranı %1,35 iken genel anlamda azalma göstermekte olup, 2004'te %1,29, 2006 ve 2008 yıllarında da sırasıyla %0,74 ve %0,54 şeklinde azalan bir seyir göstermiştir.

Kentlerde, 2002 yılında bu rakamlar %0,92 , 2006 yılında %0,04 ve 2008 yılında ise %0,25 ile genel olarak aç insanların sayısının azaldığı görülmektedir. Kırsal kesimde ise 2002 yılında %2,01, 2006 yılında %1,91 , 2008 yılında ise %1,18 olmuştur. Azalan seyir gösteren aç insan sayısı kırsal kesimde daha büyük oranlarda azaldığı görülmektedir. Gıda ve gıda dışı ihtiyaçlara göre hesaplanan yoksulluk sınırına göre de yoksulluk azalmaktadır. Ancak bu yöntemle hesaplanan yoksulluk oldukça yüksektir. 2002 yılında Türkiye'de yaşayan insanların %26,96'sı, 2008 yılına gelindiğinde insanların %17,11'i gıda ve gıda dışı ihtiyaçlara göre hesaplanan yoksulluk sınırına göre yoksul sayılmaktadır. Kentlerde bu oran 2002 ve 2008 yıllarında sırasıyla %21,95 ve %9,38'dir. Kırsal kesimde ise yine 2002 ve 2008 yıllarında sırasıyla 34,48 ve %34,62'dir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi tüm yoksulluk sınır yöntemlerine göre 2002 yılından beri yoksullukta azalma görülmesine rağmen, Türkiye'de hala çok yüksek yoksulluk görülmektedir. Ayrıca, kimlerin yoksul olduğunu ve oranlarını göstermesi açısından çok yararlı olmasına rağmen tabloda belirtilen değerler yoksulluğun derinliğinin ve yoksullar arasındaki gelir dağılımını yansıtmamaktadır. Dolayısıyla, yoksulluk sınırının altında bir gelir veya tüketim ile yaşayan insanların ne kadar bir yardımla yoksulluk sınırı üzerine çıkabileceği gibi bu hesaplamalarda bulunmamaktadır.

Tablo 1: Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları (2002-2015)

Yöntemler	Fert Yoksulluk Oranı (%)								
TÜRKİYE	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2013	2014⁽⁵⁾	2015⁽⁵⁾
Gıda yoksulluğu (açlık)^(d)	1,35	1,29	0,74	0,54
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)^(d)	26,96	25,60	17,81	17,11
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı^(a)	0,20	0,02

Kişi başı günlük 2.15 \$'ın altı^(a)	3,04	2,49	1,41	0,47	0,21	0,06	0,06	0,03	0,06
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı^(a)	30,30	20,89	13,33	6,83	3,66	2,27	2,06	1,62	1,58
Harcama esaslı göreceli yoksulluk^{(b) (d)}	14,74	14,18	14,50	15,06
KENT									
Gıda yoksulluğu (açlık)^(d)	0,92	0,62	0,04	0,25
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)^(d)	21,95	16,57	9,31	9,38
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı^(a)	0,03	0,01
Kişi başı günlük 2.15 \$'ın altı^(a)	2,37	1,23	0,24	0,19	0,04	0,02	0,02	.	.
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı^(a)	24,62	13,51	6,13	3,07	0,97	0,60	0,64	.	.
Harcama esaslı göreceli yoksulluk^{(b) (d)}	11,33	8,34	6,97	8,01
KIR									
Gıda yoksulluğu (açlık)^(d)	2,01	2,36	1,91	1,18
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)^(d)	34,48	39,97	31,98	34,62
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı^(a)	0,46	0,02
Kişi başı günlük 2.15 \$'ın altı^(a)	4,06	4,51	3,36	1,11	0,57	0,14	0,13	.	.
Kişi başı günlük 4.3 \$'ın altı^(a)	38,82	32,62	25,35	15,33	9,61	5,88	5,13	.	.
Harcama esaslı göreceli yoksulluk^{(b) (d)}	19,86	23,48	27,06	31,00
(a) 1 \$'ın SGP üzerinden TL karşılığı olarak ilgili yılın cari değerleri kullanılmıştır. (b) Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır. (c) 2007 yılından itibaren yeni nüfus projeksiyonları kullanılmaktadır. (d) 2010 yılından itibaren metodolojik revizyon çalışmaları nedeniyle hesaplanamamaktadır. (e) 2014 yılında örneklem tasarımında yeni idari bölünüş temele alınmıştır; bu nedenle kır ve kent tahmini üretilmemiştir.									

Kaynak: TÜİK, 2015 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, 25.12.2016.

5. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ

5.1. GAP'ın Tarihçesi

“GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, 27 Ekim 1989 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ve 6 Kasım 1989 tarih ve 20334 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki 388 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile kurulmuştur” (www.gap.gov.tr).

“Türkiye'nin sahip olduğu su kaynaklarından yararlanılması fikri Atatürk döneminde ortaya konulmuş ve ilk adımlar atılmıştır. 1936 yılında Atatürk'ün emriyle Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ) kurulmuştur. EİEİ, ülkenin sahip olduğu su kaynaklarından elektrik enerjisi üretilmesi için “Keban Projesi” ile ilgili keşif etütlerine başlamış ve Fırat Nehri'nde incelemeler yapmak üzere Palu, Pertek, Keban Boğazı, Kömürhan, Karakaya ile Kemaliye'de birer rasat istasyonu kurmuştur. 1938 yılında Keban Boğazı'nda jeolojik ve topografik etütler yapılmış; 1950-1960 yılları arasında

Fırat ve Dicle üzerinde sondaj çalışmalarına ağırlık verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı ve savaş sonrası ekonomik güçlükler çalışmaları uzun süre aksatmış, daha sonra yeni ihtiyaçların ortaya çıkması üzerine 1954 yılında Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu dönemde Türkiye’de havza çalışmaları yapılması fikri oluşmuş ve ülke 26 havzaya ayrılarak etüt ve planlama faaliyetlerine başlanmıştır. Çalışmaların verimli olabilmesi için yerel organizasyonlara gidilmesi benimsenmiştir. 1961 yılında Diyarbakır’da kurulan DSİ Fırat Planlama Amirliğince Fırat Havzası’nda su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesiyle ilgili ilk çalışmalar yürütülmüş, 1964 yılında Fırat Havzası’nın sulama ve enerji potansiyelini belirleyen “Fırat Havzası İstikşaf Raporu” geliştirilmiştir. 1968 yılında Aşağı Fırat Havzası’nda önerilen depolama tesisleri ve hidroelektrik santraller fizibilite aşamasında, sulama tesisleri de master plan aşamasında bir yerli-yabancı firmalar grubuna ihale edilmiş ve bu çalışmalar 1970 yılında tamamlanmıştır. Diğer yandan Dicle Havzası için de aynı paralelde çalışmalar DSİ Diyarbakır Bölge Müdürlüğünce sürdürülmüştür. Böylece, Aşağı Fırat Havzası ile Dicle Havzası’ndan ne şekilde faydalanılacağı açıklık kazanmış ve 1977 yılında bu iki havza için düşünülen projelerin birleştirilerek “Güneydoğu Anadolu Projesi” olarak adlandırılması benimsenmiştir. Bölge’deki sosyo-ekonomik koşulların topyekün iyileştirilmesi düşüncesi ve su kaynaklarının geliştirilmesi ile sulamaların sağlayacağı değişimin bu geniş çerçevede ele alınması rasyoneli, bir bölgesel kalkınma projesi olarak ve entegre bir yaklaşımla projeyi ele almak gereğini ortaya çıkarmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin entegre bölgesel planlama çerçevesinde ele alınması, yürütülmekte olan faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanması ve yönlendirilmesi görevi 1986 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’na verilmiştir. DPT 1988 yılında, GAP’ı entegre ve çok sektörlü bir sosyo-ekonomik kalkınma projesi olarak ele almak amacı ile GAP Master Plan çalışmasını başlatmıştır. 1989 yılında tamamlanan bu çalışma kapsamında, proje için muhtemel yönetim sistemleri ve alternatifleri de ele alınmıştır. Bölge’de yapılacak uygulamaların çok kapsamlı olması nedeniyle planlama, projelendirme, uygulama ve izleme-değerlendirme fonksiyonlarının bütünlük içinde gerçekleştirilmesini ve bölgesel kalkınmanın hızlandırılmasını sağlamak amacıyla, 6 Kasım 1989 tarih ve 20334 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 388 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı kurulmuştur.” (GAP, 2013: www.gap.gov.tr)

5.1.GAP’ın Hedefleri

–Genel Kalkınma Hedefleri

“Ekonomik yapıyı geliştirerek GAP Bölgesi'ndeki gelir düzeyini yükseltmek ve böylece bu bölge ve diğer bölgeler arasındaki gelir farklılığını azaltmak, Kırsal alandaki verimliliği ve istihdam olanaklarını artırmak, Bölge’deki büyük kentlerin nüfus emme kapasitesini artırmak, Bölge kaynaklarının etkin kullanımı yoluyla ekonomik büyüme, sosyal istikrar ve ihracatın teşviki gibi ulusal amaçlara katkıda bulunmaktır” (www.gap.gov.tr).

–Tarımsal Kalkınma Hedefleri

“Tarımsal verimliliğin artırılması ve çiftçilik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi yoluyla kırsal bölgelerdeki gelir düzeyini yükseltmek, tarımsal sanayilere yeterli girdi sağlamak, istihdam olanaklarını artırarak kırsal nüfusun dışa göç etme eğilimini en aza indirmek, ihraç edilebilir ürünlerin üretilmesine katkıda bulunmaktır” (www.gap.gov.tr).

–Sınai Kalkınma Hedefleri

“Bir yandan GAP Bölgesi'nin ekonomik kalkınmasında itici bir güç rolü oynayarak, diğer yandan eğitim/öğretim ve teknolojik gelişme için talep yaratıcısı rolünü oynayarak GAP Bölgesi'nin imajını, toplumsal refahını ve halkın motivasyonunu geliştirmek, yüksek gelirli istihdam olanaklarını genişleterek, bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesine katkıda bulunmak, ihracatın

teşviki ve döviz gelir ve tasarruflarının artırılması konusundaki ulusal amaçlara katkıda bulunmaktadır” (www.gap.gov.tr).

–Sosyal Politika Hedefleri

“Ortaya çıkan genel durumun iyileştirilmesi, kalkınma sürecinin hızlandırılması ve sorunlara çözüm getirmek amacıyla hazırlanan "GAP Sosyal Eylem Planı"nın temel ilkeleri şunlardır”:

“GAP çerçevesinde doğa ve insan kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla yürütülen planlama, uygulama, izleme ve değerlendirme çalışmaları yöre insanının katılımı ile yapılacaktır. Temel kaynaklara ulaşılabilirliği sağlayacak ve kaynakların verimliliğini artıracak önlemler alınacaktır. Kamu, yerel ve gönüllü kuruluşlarla işbirliği yapılarak, kurumların insan gücü ve diğer potansiyelinden (finansman, araç-gereç, teknik bilgi vb.) yararlanılacaktır. Kadın ve genç nüfusa öncelik verilecektir” (www.gap.gov.tr).

5.2. GAP Bölgesi'nin Nüfus Yapısı

GAP bölgesi nüfusu ve nüfus artış hızı aşağıdaki tablolar gösterilmiştir. Tablo 2’de TÜİK verilerine göre, 1985 yılında Türkiye’de nüfus 50 milyonu, GAP Bölgesinde ise 4 milyonu aşkın olduğu görülmekte olup, GAP nüfusunun Türkiye nüfusu içindeki oranı %8,55’tir. 2016 yılı itibarıyla ise GAP Bölgesi nüfusunun Türkiye nüfusu içindeki oranı %11,66 olup GAP nüfusu 1985-2016 yılları arası dönemde yaklaşık iki kat artmıştır. Türkiye geneli nüfus artışı mevcut olmakla birlikte, GAP Bölgesi’nin nüfus artışı Türkiye genelindeki nüfus artışından fazla olduğu görülmektedir. Nitekim Tablo 3’te GAP Bölgesi ve Türkiye nüfus artış hızlarına baktığımızda, 1985-1990 yılları arasındaki dönemde GAP Bölgesi için nüfus artış hızı %34,3 iken Türkiye için artış %21,7 olup, ülke ortalamasının çok üstünde olduğu gözlenmektedir. 2012-2013 dönemine bakıldığında GAP Bölgesinde ve Türkiye için yıllık nüfus artış hızı yaklaşık %50 oranında azaldığı görülmektedir.

Tablo 2: Yıllara Göre GAP İllerinin Nüfus Durumları (1985-2016)

İller	Toplam nüfus					
	1985*	1990	1997	2000	2007	2016
Adıyaman	430,728	531,131	678,999	623 811	582 762	610.484
Diyarbakır	934,505	1.096.447	1.282.678	1 362 708	1 460 714	1.673.119
Gaziantep	865,1	1.010.396	1.127.686	1 285 249	1 560 023	1.974.244
Mardin	490,044	558,278	646,826	705 098	745 778	796.237
Siirt	228,681	243,435	262,371	263 676	291 528	322.664
Şanlıurfa	795,034	1.001.455	1.303.589	1 443 422	1 523 099	1.940.627
Batman	285,423	344,121	400,38	456 734	472 487	576.899
Şırnak	215,614	262,006	316,536	353 197	416 001	483.788
Kilis	101,818	130,198	109,908	114 724	118 457	130.825
GAP Toplam	4.346.947	5.158.013	6.128.973	6.493.895	7.170.849	8.508.887
Türkiye Toplam	50.664.458	56.473.035	62.865.574	67.803.312	70.586.256	79.814.871
GAP/TÜRKİYE (%)	8,5	9,13	9,74	9,74	10,15	10,66

*1985 Genel Nüfus Sayımı kesin Sonuçları, 1997 Genel Nüfus Tespiti günündeki idari bölünüşe göre yeniden düzenlenmiştir.

Kaynak: TÜİK (2016), GAP 2000 Yılı Faaliyet Raporu, 2001

Tablo 3: GAP Bölgesi Yıllık Nüfus Artış Hızı Oranı (%0)

	Yıllık nüfus artış hızı ⁽¹⁾ (%)			
	1985-1990	1990-1997	2000-2007	2012-2013
GAP	34,3	24,3	11,66	18,04
TÜRKİYE	21,7	15,1	5,74	12,01

Kaynak: GAP Son Durum Raporu 2013

1- Yıllık nüfus artış hızları hesaplanırken 2012 yılı idari bölünüş yapısı dikkate alınmıştır.

Aşağıda Tablo 4’te Türkiye ve GAP Bölgesi hanehalkı büyüklüğü gösterilmiştir. GAP Bölgesi hane halkı büyüklüğü 1990 yılında 6,8 olup 2012 itibariyle 5,9’a düşmüştür. Fakat genel itibariyle baktığımızda GAP Bölgesi hanehalkı büyüklüğü Türkiye ortalamasının üstünde olmuştur.

Tablo 4: Yıllara Göre Hane Halkı Büyüklüğü

	1990	2000	2008	2012
GAP	6,8	6,5	4,5	5,9
TÜRKİYE	5,0	4,5	3,9	3,7

Kaynak: GAP 2013 Son Durum Raporu.

5.3. GAP Bölgesi Gelir Dağılımı

Tablo 5’te %20’lik gelir gruplarına göre gelir dağılımı gösterilmiş olup, GAP Bölgesi ve Türkiye için Gini Katsayısına yer verilmiştir. Genel olarak en zengin dilimi gösteren son %20 grup ile en fakiri gösteren ilk %20 grup arasında gelir dağılımında ciddi bir dengesizlik mevcuttur. 2006-2015 yılları arası için genel bir değerlendirme yapıldığında, gelir gruplarında değişiklikler olduğu görülmekte fakat çok ciddi değişimler olduğu söylenemez. Gini Katsayısı için de aynı durumun geçerli olduğu yani ciddi değişikliklerin olmadığı görülebilmektedir.

Tablo 5: İBBS’ye Eşdeğer ve Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Sıralı %20’li Gruplar İtibariyle GAP Bölgesi Yıllık Gelirler Durumu (2006-2015)

	İlk 20%	İkinci 20%	Üçüncü 20%	Dördüncü 20%	Son 20%	Gini Katsayısı
2006						
GAP	6,5	11,1	15,3	21,7	45,4	0,39
Türkiye	5,8	10,5	15,2	22,1	46,5	0,42
2007						
GAP	7,1	11,9	15,8	20,4	44,7	0,36
Türkiye	5,8	10,6	15,2	21,5	46,9	0,4
2008						
GAP	6,7	10,8	14,9	21,3	47,7	0,39
Türkiye	5,8	10,4	15,2	21,9	46,7	0,4
2009						
GAP	6	10,5	14,6	21,3	47,7	0,41

Türkiye	5,6	10,3	15,1	21,5	47,6	0,41
2010						
GAP	6,6	10,6	14,2	20,9	47,8	0,4
Türkiye	5,8	10,6	15,3	21,9	46,4	0,4
2011						
GAP	6,2	10,6	14,2	21,9	46,3	0,39
Türkiye	5,8	10,6	15,2	21,7	46,7	0,4
2012						
GAP	7	11,9	16,1	23,1	41,9	0,37
Türkiye	6,5	11	15,6	22	45	0,4
2013						
GAP	6,9	11,6	15,5	22,5	43,5	0,38
Türkiye	6,6	10,9	15,4	21,8	45,2	0,4
2014						
GAP	7,1	11,7	15,5	21,9	43,8	0,379
Türkiye	6,5	11,0	15,6	22,2	44,7	0,391
2015						
GAP	6,6	11,5	16,0	22,7	43,2	0,380
Türkiye	6,3	10,9	15,5	22,0	45,3	0,397

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011 (2016).

5.4. GAP Bölgesi Sulama Sonucuna Göre Gelir Artışı Durumu

GAP Bölgesinin sosyo-ekonomik durumunda meydana getirdiği değişikliği çok açık gösteren Tablo 6'da örnek alan olarak Harran Ovası'nda sulama öncesi ve sulama sonrası gelir ve katma değer değişimleri gösterilmiştir. Tabloya göre 1995 yılı öncesi yani sulama öncesi (GAP öncesi) sulanan arazi 30.000 ha alan iken 2006 yılında 130.000 ha, 2013 yılı itibariyle ise 150.000 ha olup beş katı kadar artış gerçekleşmiştir. Sulama öncesinden ve 2013 yılına kadar dönemler itibariyle gelir 31,5 milyon \$'dan 654,4 milyon \$'a, Bölgede kişi başına düşen gelir ise **1.044\$**'dan 4.362 \$ yükselmiştir. Katma değerdeki artışa bakıldığında ise yıllar itibariyle Bölge'nin katma değeri sulama öncesi 18.0 milyon \$ iken 2013 itibariyle 286,5 milyon \$ artış gösterirken; kişi başı katma değer ise 1995 yılı öncesi 596\$ iken 2013 yılında bu rakam 1700 \$'a yükselmiştir. Tabloda GAP'ın Bölge sosyo-ekonomik gelişimine ne derece ilerleme yaptığı alenen anlaşılmaktadır. GAP'ın ilerleyen dönemlerinde, şu an inşaat devam eden ve henüz planlama aşamasında olan projelerde tamamlandığında Bölge için çok ciddi sosyo-ekonomik ve refah düzeyinde artış olacaktır.

Tablo 6: Örnek Alan Harran Ovası'nda Sulama Sonucu Ortaya Çıkan Gayrisafi Tarımsal Üretim Değeri (GSÜD) ve Katma Değerler

Yıllar	Alan(Ha)	Nüfus	GSÜD ¹			Katma Değer ²		
			Milyon \$/Yıl	\$/Ha	\$/Nüfus	Milyon \$/Yıl	\$/Ha	\$/Nüfus
Sulama Öncesi	30.000	-	31.5	1.050	1.044	18.0	600	596
1995	30.000	30.165	65.4	2.180	2.168	49.8	1.661	1.652
1996	40.000	39.247	87.5	2.187	2.229	67.4	1.685	1.717
1997	60.000	66.360	125.8	2.097	1.896	100.6	1.677	1.516
1998	90.000	74.883	178.8	1.987	2.388	148.8	1.653	1.987
1999	103.000	91.603	199.0	1.932	2.172	160.1	1.554	1.747
2000	111.600	101.733	261.9	2.437	2.574	172.2	1.543	1.519

2001	116.000	107.330	181.3	1.563	1.689	113.8	981	1.061
2002	119.000	112.088	180.0	1.512	1.605	125.1	1.051	1.116
2003	121.400	117.665	237.0	1.952	2.014	154.3	1.271	1.312
2004	123.340	121.697	265.0	2.148	2.177	138.2	1.120	1.135
2005	125.000	128.564	250.6	2.005	1.949	114.2	913	888 ³
2006	130.000	135.712	276.8	2.130	2.040	116.6	897	859
2007	145.700	154.383	409.3	2.809	2.651	164.5	1.130	1.066
2008	147.581	158.722	585.7	3.968	3.690	196.9	1.335	1.241
2009	148.000	160.309	370.4	2.502	2.310	87.0	590	543
2010	148.000	163.646	611.7	4.133	3.737	284.4	1.674	1.515
2011	149.342	165.282	563.7	3.774	3.410	136.7	916	827
2012	149.342	166.934	562.9	3.769	3.371	158.7	1.063	951
2013	150.000	168.603	654.4	4.362	4.362	286.5	1.911	1.700

Kaynak: GAP, www.gap.gov.tr (2014).

1-GSÜD: Üretim Miktarı X Ürün Fiyatı

2-Katma Değer: GSÜD-Üretim Giderleri

3-Düşüş, Ürün satış fiyatından kaynaklanmaktadır.

Tablo 7’de görüldüğü üzere tarımsal gelişmenin önemli göstergelerinden olan makineli tarım, GAP Bölgesi’nde de son yıllarda önemli gelişmeler göstermiştir. GAP Bölgesi’nde bölümler arası traktör kullanımı 1992 yılından 2015 yılına değişimi TRC1 bölgesi için %335,83 TRC2 için %436,21 ve TRC3 için %309,88 ayrıca GAP geneli için %372,96 Türkiye için %232,46 gibi ciddi oranlarda değişim meydana gelmiş olup, GAP Bölgesi’nin ortalama traktör sayısı Türkiye ortalamasının üstünde gerçekleşmiştir. Özellikle de GAP sonrası bölgede traktör sayısında ciddi bir artış olmuştur. GAP Bölgesi’nde traktör kullanımının bu derece artmış olması Bölge için çok büyük bir önem atfetmektedir. Çünkü sonuçta traktör sayısının artması çiftçilerin alım güçlerinin artmasına bağlı olarak artacaktır. Yani traktör sayılarındaki bu ciddi artış aynı zamanda Bölge halkının gelir seviyesindeki yükselmeyi göstermektedir. Makineli tarımın artması Bölge’de tarımsal üretimde verimi arttıracak, daha çok gelir elde edilmesini sağlayacak ve insanların satın alma gücünü arttırarak yaşam koşullarının ve refahın artmasını sağlayacaktır.

Tablo 7: GAP Bölgesi Traktör Sayıları

Bölgeler	1992	2005	2010	2015 ¹	1992-2015 Yılları Arası Değişim (%)
TRC1(Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	14.681	19.477	22.350	48.716	% 335,83
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	12.799	21.643	23.149	55.830	% 436,21
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	6.451	8.604	10.573	19.991	% 309,88
GAP	33.391	49.724	56.072	124.537	% 372,96
TÜRKİYE	725.933	1.022.365	1.096.683	1.687.545	% 232,46

Kaynak: GAP-2013, www.tzob.org.tr (2016)

1-2015 Verileri kasım ayı itibarıyla.

5.5. GAP Bölgesinde Sağlık Alanındaki Dönüşümler

GAP Bölgesi'ndeki gelişmelere paralel olarak sağlık sektöründe de ciddi gelişmeler kaydedilmiştir. GAP Bölgesi sağlık alanındaki gelişmeler aşağıdaki Tablo 8 ve Tablo 9'da gösterilecektir.

Tablo 8'de 1990-2006 yılı itibariyle GAP Bölgesi ve Türkiye'deki sağlık ve kurumlarının sayıları ve Tablo 9'da da 2015 yılı itibariyle TÜİK güncel verileri ışığında GAP Bölgesi ve Türkiye'deki hastane ve yatak sayıları gösterilmiştir. Zaman dilimleri itibariyle sağlık alanındaki değişimleri ortaya koyabilmek için iki tablo bir arada verilmiştir. 1990 yılına bakıldığında GAP Bölgesi için toplamda 53 hastane, 2006 için hastane sayısı 74, 2015 yılı için ise 77(kamu hastanesi) olarak artmıştır. 1990-2006 yılları arasındaki verilerin referans alındığı kaynakta hastanelerin kamu, özel ve üniversite olarak dağılımı mevcut değildir. Bu durumda özel ve üniversite hastanelerini de genel hastane kategorisine kattığımız zaman 2015 yılı itibariyle toplam hastane sayısı GAP Bölgesi için 125 Türkiye için 1497 gibi çok ciddi bir rakama ulaşılmaktadır. Hastane sayılarındaki artışa paralel olarak yatak sayılarındaki artış da tablodan gözlenebilmektedir. Netice itibariyle, sağlık hizmetlerinden faydalanmak her insanın en doğal hakkıdır. GAP Bölgesi'nde sağlık hizmetlerinin bu şekilde artmış olması bölge halkının sağlık hizmetlerine ulaşabilmesi ve bu hizmetlerden faydalanabilmesi kolaylaşmıştır. Bu durum ise insanların daha sağlık koşullar içinde yaşamlarını idame ettirme imkanı sunmakta, insanların yaşam standartlarının artmasına vesile olmaktadır.

Tablo 8: GAP ve Türkiye Sağlık Kurumları Sayıları (1990-2006)

Sağlık Kurumları	Hastane	Sağlık Evi	Sağlık Ocağı	AÇS-AP Merkezi	Verem Savaş Derneği	Halk-Sağ. Laboratuvarı	Sağlık Mes. Lisesi
1990							
GAP	53	992	276	10	19	5	12
Türkiye	857	11.075	3.454	220	--	--	--
GAP/Türkiye(%)	6,18	8,95	7,99	4,54	--	--	--
1995							
GAP	60	1.074	349	23	22	6	16
Türkiye	1.052	11.888	4.927	268	255	86	326
GAP/Türkiye (%)	5,70	9,03	7,08	8,58	8,62	6,97	4,90
2000							
GAP	73	705	409	25	28	5	16
Türkiye	1.138	11.905	5.366	280	267	--	321
GAP/Türkiye (%)	6,41	5,92	7,62	8,92	10,4	--	4,98
2006							
GAP	74	717	462	28	23	8	14
Türkiye	1.175	11.740	5.936	272	299	79	280
GAP/Türkiye (%)	6,3	6,1	7,8	10,3	7,7	10,1	5
GAP 1990-2006 (%)	39,6	74,6	67,3	180	21,05	60	16,6

Kaynak: GAP 2007 Son durum Raporu, GAP 1996 Yarıyıl Durum Raporu

1-Fiili yatak sayıları gösterilmiştir.

2-Diğer kamu hastane ve yatak sayısı, kamu hastane ve yatak sayısına eklenmiştir.

3-Kişilere, derneklere ve yabancılara ait hastaneleri kapsar.

Tablo 9: GAP Bölgesi ve Türkiye Hastane ve Yatak Sayıları (2015)

İller	HASTANE SAYISI				YATAK SAYISI ¹			
	Kamu Hastanesi ²	Özel Hastane ³	Üniversite	Toplam	Kamu Hastanesi ²	Özel Hastane ³	Üniversite	Toplam
Adıyaman	10	2	-	12	999	140	-	1139
Batman	5	6	-	11	665	592	-	1257
Diyarbakır	16	7	1	24	2551	634	1223	4508
Gaziantep	10	17	1	28	2236	1579	796	4611
Kilis	1	-	-	1	321	-	-	321
Mardin	10	2	-	12	830	174	-	1004
Siirt	6	3	-	9	615	171	-	786
Şanlıurfa	14	7	1	22	2046	785	313	3144
Şırnak	8	1	-	9	671	51	-	722
GAP	77	45	3	125	11034	4126	2332	17492
Türkiye	865	562	70	1497	127642	43645	38361	209648
GAP/Türkiye(%)	8,9	8,00	4,28	8,35	8,64	9,45	6,07	8,34

Kaynak: TÜİK, Sağlık İstatistikleri, 2016.

1-Fiili yatak sayıları gösterilmiştir.

2-Diğer kamu hastane ve yatak sayısı, kamu hastane ve yatak sayısına eklenmiştir.

3-Kişilere, derneklere ve yabancılara ait hastaneleri kapsar.

5.6. GAP Bölgesi Eğitim Alanındaki Dönüşümler

Tablo 10'da GAP Bölgesi ve Türkiye'de öğrenci, öğretmen, okul ve derslik sayıları gösterilmiştir. Tabloya göre GAP Bölgesi'nin okul öncesi eğitimde okul sayısı 2006-2015 dönem aralığında %84,77 öğrenci sayısı 101,32 öğretmen sayısı ise %453,36 oranında değişmiştir. Türkiye genelinde ise bu artışlar sırasıyla %34,42; %88,67; %191,53 şeklinde gerçekleşmiştir. İlköğretimde GAP bölgesi için okul sayısı %33,14 öğrenci sayısı %11,04 öğretmen sayısı %88,08 oranında değişirken bu oranlar Türkiye için sırasıyla %26,57; %-3,54 ve %56,30 olarak artmıştır. Ortaöğretim seviyesindeki okullar oranı %122,26, öğrenci %145,57 öğretmen sayısı ise %185,77 oranında artmıştır.

Tablo 10 daha da detaylı incelendiğinde de açıkça görülüyor ki hem GAP bölgesi hem de Türkiye genelinde eğitim alanında ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Malumdur ki eğitilmiş insanlardaki yoksulluk durumu, eğitim alamamış insanlara göre çok daha düşüktür. Eğitim alanında bu denli gelişmeler olması şüphesiz bölgede yoksulluğun azalmasına ve refah ve yaşam standartlarının artmasına genel olarak da ülkenin kalkınmasına vesile olacaktır.

Tablo 10: GAP Bölgesi'nde ve Türkiye'de Okul, Öğrenci, Öğretmen ve Derslik Sayılarındaki Değişim (2006-2015)

Yıllar	GAP				TÜRKİYE			
	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Derslik	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Derslik
2006	2.069	75.017	1.677	---	20.675	640.849	24.775	----
2010	3.669	171.337	6.506	5.410	27.606	1.115.818	48.330	46.336
2013	3.644	142.150	6.945	5.691	26.698	1.059.495	63.327	50.466
2015 ¹	3.823	151.031	7.603	3.645	27.793	1.209.106	72.228	58.265
2006-2015 Değişim(%)	84,77	101,32	453,36	----	34,42	88,67	191,53	----

İLKÖĞRETİM

Yıllar	GAP				TÜRKİYE			
	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Derslik	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Derslik
2006	5.534	1.507.972	42.779	---	34.656	10.846.930	402.829	---
2010	5.598	1.714.291	62.194	38.041	32.797	10.981.100	503.328	339.653
2013 ¹	7.384	1.767.109	69.445	44.188	45.551	11.053.315	569.248	371.856
2015 ¹	7.368	1.674.476	80.462	52.412	43.865	10.572.209	629.641	411.033
2006-2015 Değişim(%)	33,14	11,04	88,08	----	26,57	-3,54	56,30	----

ORTAÖĞRETİM

Yıllar	GAP				TÜRKİYE			
	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Derslik	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Derslik
2006	512	294.540	11.384	---	7.934	3.386.711	187.665	---
2010	1.428	1.001.248	32.784	18.320	18.562	9.497.220	337.637	235.520
2013	916	642.432	23.015	12.633	10.955	5.420.178	278.641	140.560
2015 ¹	1.138	723.320	32.533	19.100	10.550	5.807.643	335.690	182.530
2006-2015 Değişim(%)	122,26	145,57	185,77	----	32,97	71,48	78,87	----

Kaynak: MEB, <http://www.meb.gov.tr/istatistik/> (2016).

1-2012 ve 2013 yılındaki veriler, ilköğretim ve ortaokul birleştirilerek ilköğretim şeklinde tabloya yansıtılmıştır.

6. SONUÇ

Yoksulluğun ne olduğu konusunda farklı görüşler olmakla beraber genel geçer bir tanımı yoktur. Fakat her ülke yada her dünya görüşü kendine göre bir yoksulluk tanımı yapmaktadır. Ancak asıl olan politika yapıcıların hizmet ettiği kitlenin yoksulluğunu iyi bilmesi gerekir. Çünkü toplumdaki topluma veya dönemden döneme yoksulluğun boyutunun ve şiddetinin değişeceğinden politika yapıcıların hitap ettiği kesimin yoksulluğunu ölçmesi ve boyutunu bilmesi önemlidir. Yoksulluk boyutunun bilinmesi, yoksulluğu azaltma yönünde yürütülecek politikaların hedeflenen başarıyı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Yoksulluk, kırsalda ve kentlerde farklılıklar göstermekte olup, kırsal kesimin yoksulluğunun daha fazla ve şiddetli olduğu malumdur. Kırsal bölgelerin ve kentlerin ekonomik faaliyetlerinin birbirinden farklı olması, kırsal kesimde iş imkânlarının kıtlığı, eğitim ve sağlık hizmetlerinin tam anlamıyla götürülememesi, altyapı hizmetlerinin yetersizliği kırsal kesimde yoksulluğu artıran birçok nedenden birkaç tanesidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda gerek kır gerekse de kentlerde yani ülkenin genelinde azımsanmayacak bir yokluk ve yoksulluk mevcuttur. Zamanın ilerlemesiyle genel anlamda yoksulluğun azaldığını, ülke genelinde refah düzeyinin ve yaşam standartlarının arttığı söylemek mümkündür. Bu iyileşme hem halkın gelir düzeyinin artması hem de devletin yürüttüğü politikalar, teşvik ve transferlerle olabilmektedir. Fakat içinde bulunan zaman dilimi itibarıyla her ne kadar yoksulluğun azaldığını söylemek mümkün olsa da Türkiye'de hala önemli ölçüde yoksulluk mevcuttur. Ayrıca bölgeler arasında da ciddi kalkınma farklılıkları bulunmaktadır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölge'leri ülkenin geri kalmış bölgeleridir. Bu bölgelerin geri kalmışlığı, terör tehdidinin güven ortamına imkan vermemiş olması, yatırımların yetersizliğinden dolayı istihdam olanaklarının azlığı ve bu bölgelerin gelişimi için yeterli altyapı yatırımlarını sağlayamamış olması vb. sebeplerden kaynaklandığı söylenebilir.

Ülkemiz genelinde birçok kalkınma politikaları izlenmiş ve hala devam etmekte olan projeler de mevcuttur. Bunların en önemlisi Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'dir. Ülkemizin en önemli ve dünyanın da önemli projelerinden olan GAP, ülkemiz ve bölge için büyük bir önem taşımaktadır. 1995 yılında fiilen uygulanmaya başlanan GAP, uygulanmaya başlandığı günden bugüne kadar bölgeyi birçok açıdan kalkındırmıştır.

Sonuç olarak GAP bölge ve Türkiye için çok önemli bir projedir. Türkiye'nin en geri kalmış bölgesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin GAP öncesi ve sonrası sosyo-ekonomik durumuna bakıldığında büyük farklar görülmektedir. Bölgenin GAP'la birlikte birçok alanda gelişmeler kaydetmesi, bölgenin kalkınmasına, gelir artışına, refah ve yaşam standartlarının yükselmesine ve bölgede yoksulluğun azalması konusunda önemli katkısı olduğu söylenebilir. Fakat bölge yoksulluğunun tam anlamıyla azaltıldığını söylemek mümkün değildir. GAP kapsamındaki projeler genel olarak bölgesel kalkınma amaçlıdır. Bu amaçların yanında bölgede yoksullukla mücadele için yoksulluğu direk hedef alan projeler yetersizliği önemli bir eksiktir. Direk yoksulluğa yönelik projelerin uygulanması, bölge yoksulluğunun azaltılmasında/azalmasında daha başarılı sonuçlar alınmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKEL, G. (2010). “Dış Ticaretin Serbestleşmesi Ve Yoksulluk Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SBE İktisat ABD, Kahramanmaraş.
- AKIN, A. (2012), “Birleşmiş Milletler Gıda Ve Tarım Örgütü (Fao) Kırsal Kalkınma ve Yerel Koordinasyon” Ankara, (http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1355758959-5.Aysegul_Akin.pdf) (28.05.2014).
- AKTAN, C.C. ve VURAL, İ. Y. (2002). “Terminoloji, Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara.
- ÇEKEN, H., KARADAĞ, L., DALGIN, T. (2007), “Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm Ve Türkiye’ye Yönelik Teorik Bir Çalışma”, Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 8 (1), ss.1-14.
- ÇELİK, H. (2015) “Yoksullukla Mücadelede Kırsal Kalkınma Politikalarının Etkinliği: Güneydoğu Anadolu Projesi Örneği” Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SBE İktisat ABD Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi.
- ÇETİNKAYA, M. ve BAŞARAN, A.A. (2013) ‘Türkiye’de Sübjektif Yoksulluk Profili’ Sosyo ekonomi Dergisi, Ocak-Haziran 2013-1, s.245.
- DPT (2001), “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele ÖİK Raporu” , s.103, Ankara.
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ, (1993), “GAP 1992 Durum Raporu”, Başbakanlık GAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ, (1993), “GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması Nihai Raporu”, Başbakanlık GAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ, (1994), “GAP 1993 Durum Raporu”, Başbakanlık GAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ, (2003), “GAP Son Durum”, Başbakanlık GAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ, (2007), “GAP Son Durum Raporu”, Başbakanlık GAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ, (2013), “GAP Son Durum Raporu”, Başbakanlık GAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ (2016) “GAP Tarihçesi”, www.gap.gov.tr (10.05.2016).
- GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ (2016) “GAP Hedefleri”, www.gap.gov.tr (12.05.2016).
- GİRAY F.H, AKIN A, GÜN S, (2004),Kırsal Kalkınmada Yeni Perspektifler, Türkiye VI.Tarım Ekonomisi Kongresi, s.161-168.
- GÖRÜN, M. VE İ. ELAGÖZ (2007), “Kentsel Yoksulluk: Sivil Toplum Ve Yerel Yönetim İşbirliği”, İv. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Çanakkale.
- KAYNAK, M. (2011), “İktisadi Kalkınma” 4.Baskı, Gazi Yayınevi, Ankara.

- KILIÇ, S. (2013), “Yoksulluk ve Çevre Sorunları”, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt5, Sayı 1, ss.12-13.
- MEB, (2016), “MEB Eğitim İstatistikleri” www.meb.gov.tr (13.06.2016).
- ÖZCAN, A., KARAKILÇIK, Y., (2007), Kent Yoksulluğunun Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Hareketleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi, Akdemir, A. vd., (edts.) IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı: Küresel Yoksulluk, (439–453), Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- SAM, N. (2008), ‘Yoksulluğa bir yaklaşım biçimi: Kapasite Yaklaşımı’, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi Dergisi, cilt 17, sayı 1, s.62.
- SARISOY, İ. ve KOÇ, S. (2010) “Türkiye’de Kamu Sosyal Transfer Harcamalarının Yoksulluğu Azaltmadaki Etkilerinin Ekonometrik Analizi”, Maliye Dergisi, Sayı:158, ss. 326-348
- SİPAHİ, E. B. (2004), ‘Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Kentsel Yoksulluk: Ekonomik Ve Sosyal Boyutlarıyla Konya Örneğinde Yoksulluk’ Selçuk üniversitesi, Sosyal ve ekonomik araştırmalar Dergisi.
- ŞENKAL, A. (2005), “Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika”, Alfa Yayınları, İstanbul.
- T.C. Milli eğitim Bakanlığı, (2014), “MEB İstatistikleri”, <http://www.meb.gov.tr/istatistik/> (20.09.2014).
- TODARO, M.P. (2000) “Migration and Economic Development”, Institute for Development Studies, University of Nairobi, Nairobi
- TÜİK, (2016), “Sağlık İstatistikleri”, www.tuik.gov.tr (10.05.2016)
- TÜİK, (2016), “Bölgesel İstatistikleri”, www.tuik.gov.tr (01.04.2016)
- TÜİK, (2016), “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi İstatistikleri”, www.tuik.gov.tr (05.06.2016)
- TÜİK, (2016), “2015 Yoksulluk Çalışması”, www.tuik.gov.tr (25.08.2016)
- YÜCER, A. A. (2009), Türkiye’de Kırsal Kalkınma, TUTEV Yayını, Ankara
- WORLD BANK, (2000), “World Development Report 2000/2001 Attacking Poverty”, Oxford University Press, p.17.
- www.tzob.org.tr, (2016), “Türkiye’de Traktör Sayısı”, (19.08.2016).
- www.arem.gov.tr, (2016), “Kırsal Alan ve Kırsal Kalkınma Kavramları”, (30.09.2016).